

Over de oprichting van de kapittelkerk van Batenburg in 1443.

Uittreksel uit de boeken van de aartsbisschop van Keulen.

De Latijnse tekst van deze oorkonde is in 1908 gepubliceerd door Dr. J.S. van Veen¹
in 2015 vertaald door Kees Versteegh en geredigeerd en geannoteerd door Janus Kolen.

In het jaar van onze Heer 1440, de donderdag na het feest van de Barmhartigheid van de Heer², vroeg Dirk van Bronckhorst³, een genereus man, heer van Batenburg, Anholt, Gronsveldt en Ringbergh, schriftelijk aan aartsbisschop Diederik van Keulen⁴ of in zijn stad en heerlijkheid een collegiale⁵ kerk mocht worden gesticht voor een deken en twaalf kanunniken gebaseerd op vruchten, huuropbrengsten en inkomsten, voldoende voor een behoorlijk bestaan van deze. Dirk van Bronckhorst gaf tevens aan dat als basis daarvoor in zijn stad een parochiekerk en andere kerkelijke goederen aanwezig waren en binnen zijn domein nog een andere parochiekerk [in Horssen] en dat in Maasbommel in hetzelfde bisdom en ook onder de heer van Gelre, het patronaatsrecht⁶ al sinds lang berustte bij Dirk en zijn opvolgers en erfgenamen. Dirk gaf ook aan dat als deze parochiekerken met alle rechten bij de collegiale kerk van Batenburg zouden mogen worden ingelijfd hij de deken en de kanunniken royaal van een blijvend inkomen wilde voorzien en bereid was huizen en gebouwen voor hen te kopen om te gebruiken en in te wonen, onder voorwaarde dat het recht om de deken te benoemen en het recht de inkomstenbronnen van de opgerichte kerk toe te wijzen voor altijd voorbehouden zou blijven aan Dirk, heer van Batenburg, en zijn erfgenamen en opvolgers.

Daarom heeft de zeer eerwaarde aartsbisschop, vol lof voor de geloofsijver van de heer Dirk van Bronckhorst, gehoor gegeven aan zijn verzoek en hem schriftelijk opgedragen en volmacht gegeven om de beheerders en alle betrokkenen van de genoemde parochiekerken bijeen te roepen en hen over alle voorwaarden en omstandigheden in te lichten. Wanneer zij ermee zouden instemmen om hun bestaansmiddelen en privileges vrijwillig af te staan en als hij - Dirk - een donatie zou doen en voor huisvesting zou zorgen dan mocht de kerk in Batenburg tot een kapittelkerk worden verheven met alle rechten en voorrechten die daarbij horen. Ook mochten dan de genoemde bestaansmiddelen en beneficiën⁷, zoals een personaat⁸ in Maasbommel en een parochiekerk in Horssen met het patronaatsrecht aldaar, met alle opbrengsten en rechten voor altijd bij de tot kapittelkerk verheven kerk van Batenburg worden ingelijfd. De deken en kanunniken zouden dan ook alle opbrengsten ervan mogen aanwenden en behouden voor eigen gebruik en ten dienste van het kapittel en ze zouden de zorg voor de parochianen en de parochiekerken naar eigen inzicht door kanunniken van de kapittelkerk of andere geschikte personen die zij daartoe tijdelijk zouden aanstellen, mogen laten behartigen zonder daarvoor toestemming van een ander nodig te hebben. Alleen het patronaatsrecht en het recht geschikte personen voor te dragen als deken of kanunnik, als ook het recht de prebenden⁹ en beneficiën als deze vrijkomen opnieuw toe te wijzen zouden voor altijd bij de heer Dirk van Bronckhorst, zijn opvolgers en erfgenamen blijven.

Na ratificering van dit alles zal de heer Diederik, aartsbisschop van Keulen, aan de kapittelkerk van Batenburg de collectieve en individuele privilegiën, vrijheden, eerbewijzen, rechten en immuniteiten verlenen die aan andere kapittelkerken in zijn kerkprovincie door de apostolische zetel of anderszins zijn toegewezen of toegewezen zullen worden, op gezag van zijn ambt en bevoegdheid, zoals blijkt uit de machtigingsbrieven van de zeer eerwaarde vader in Christus [de Paus], op grond van welke brieven Petrus Scalpipe, deken van de St. Victorkerk in Xanten en Henricus ter Porten, deken van kerk van de H. Maria van Rees¹⁰ in het bisdom Keulen, nu worden benoemd als gevolmachtigde uitvoerders van de vastgestelde zaken.

Vervolgens heeft de weledele heer Johannes van Meurs, kanunnik van Xanten en pastoor in Oyen in het bisdom Luik, in zijn functie als rentmeester van de heer Dirk van Bronckhorst, aan de genoemde gevolmachtigde heren, dekens in Xanten en Rees, verzocht zelf de convocatie en dagvaardingsbrieven te mogen overhandigen aan de weledele heren in Batenburg, Horssen en Maasbommel, aan de beheerders van de parochiekerken en van de altaren van de H. Maagd Maria, de H. Maria Magdalena en de HH. Georgius¹¹ en Laurentius¹² in de kerk van Batenburg. Deze oproepings- en dagvaardingsbrieven zijn aan hem verleend door de heer Theodoric van den Hagen, notaris, in de stad Kalkar in het bisdom Keulen op woensdag 20 november in het jaar 1443.

Uitgevoerd te Xanten. De uitvoering van het boven geschrevene is geschied in de kerk van de H. Victor te Xanten op aanvraag van de heer Johannes van Meurs, rentmeester van Dirk van Bronckhorst, in het jaar 1443, op de tweeëntwintigste dag van de maand november.

Uitgevoerd te Batenburg. De uitvoering van het beschrevene is geschied in Batenburg ten overstaan van de pastoor en zijn medebelanghebbenden door Gerardus, zoon van Wilhelmus, kapelaan te Batenburg, op de dag van de maagd en martelares Catharina, in het jaar 1443.

Uitgevoerd te Horssen. De uitvoering van het beschrevene is geschied in de parochiekerk van Horssen door de heer Wynand Crans, kapelaan in Horssen, op de bovengenoemde dag en jaar.

Uitgevoerd te Maasbommel. De uitvoering van het beschrevene is geschied in Maasbommel ten overstaan van de heer Gerardus, pastoor in Maasbommel, door de heer Adrianus, blijvend vicaris van Maasbommel, de derde dag na het feest van de maagd en martelares Catharina, in het genoemde jaar.

Nog in hetzelfde jaar, op dinsdag 3 december, verscheen in de parochiekerk van St. Victor in Batenburg ten overstaan van de gevolmachtigde dekens, de heer Johannes van Meurs, als vertegenwoordiger van de weledele heer Gerardus Snellart, personatus¹³ van de parochiekerk in Horssen, en hij presenteerde de oproepbrieven en wat daarmee was gedaan en verklaarde welke genodigde personen niet waren verschenen.

Ook presenteerde hij een aantal geloofwaardige getuigen:

de heren Theodoricus van Rade, pastoor van de parochiekerk van St. Victor te Batenburg, Johannes Udelkini, van het altaar van de H. Maagd Maria, Gerardus zoon van Wilhelmus van het altaar van de H. Maria Magdalena, medebegunstigden van de heer Dirk van Bronckhorst, verder Ghiselbertus van Bronckhorst, bedienaar van het altaar van de HH. Georgius en Laurentius, die zich allen in de kerk van Batenburg bevinden, met betrekking tot de waarde van de vruchten en offers van de genoemde kerk en haar altaren, alsmede de weledele heren Everardus van Mekerens, Hubertus van Vrede et Hermannus van Mekerens, leken en bewoners van de parochie in Horssen, met betrekking tot de waarde van de parochiekerk en het personaat in Horssen, alsmede van de tijdelijke vicarie en het altaar van de H. Maria dat zich in deze kerk bevindt met alle rechten en toebehoren, alsmede de achtbare heren Johannes van Berckhuysen, blijvend vicaris in de parochiekerk van Machharen in het bisdom Luik, Johannes van Thefelen en Hermannus Uwensons, leken en bewoners van een landgoed in Maasbommel in het bisdom Keulen, met betrekking tot de waarde van het vruchtgebruik en de opbrengsten met hun omstandigheden van genoemde parochiekerk en personaat in Maasbommel, en hij verzocht met aandrang hen toe te laten tot de eed en te ondervragen ter informatie van de gevolmachtigden en ter boekstaving van de waarheid ter zake van de oprichting [van de kapittelkerk] en inlijving [van de kerken van Horssen en Maasbommel daarbij].

Daarop stelden de gevolmachtigde dekens het verstek vast van de opgeroepen en niet verschenen personen, en zij accepteerden de genoemde getuigen die door notaris Theodoricus tevoren volgens de regels opgeroepen waren om getuigenis af te leggen over de waarheid inzake de oprichting en inlijving. Nadat zij toegelaten waren, legden deze de eed af op verzoek van de gevolmachtigden, onder aanroeping van de heilige evangeliën, en ieder van hen zwoer naar beste weten de zuivere en volledige waarheid te zullen spreken over alles waarover zij ondervraagd en onderzocht zouden worden.

Daarop ondervroegen de gevolmachtigde dekens successievelijk, de een na de ander, de genoemde heren Theodoricus van Rade, Johannes Udelkini, Gerardus zoon van Wilhelmus, Ghiselbertus van Bronckhorst, alsmede de heer Johannes van Meurs in naam van de heer Gerardus Snellart, personatus van kerk te Horsen, of zij bereid waren hun volledige instemming te betuigen met alle voorwaarden en hun beneficiën vrijwillig en volledig af te staan aan de gevolmachtigden.

Alle genoemde heren antwoordden terstond en zonder terughoudendheid en bevestigden, ieder afzonderlijk, dat zij hiertoe bereid waren ten behoeve van het genoemde doel en effect, en dat zij niet door list, vrees of duistere machinatie instemden, maar dat ieder van hen dit uit vrije wil deed en bij vol bewustzijn, na ampele overweging en naar best vermogen.

De een na de ander, als ook de heer Johannes van Meurs namens het personaat in Horsen met alles wat daarbij hoort, gaf daadwerkelijk alle genoemde beneficiën over in handen van de gevolmachtigden uit vrije wil en voor het genoemde doel.

Nadat dit alles volgens de regels had plaatsgevonden, verhieven de gevolmachtigden de bovengenoemde parochiekerk van H. Victor in Batenburg tot kapittelkerk en zij lijfden er alle genoemde kerken en altaren met al hun toebehoren bij in. Wel behielden zij daarbij het patroonaatsrecht voor aan de heer van Batenburg en zijn erfgenamen en opvolgers conform de kennisgeving die met luider stem kond gedaan werd voor het hoogaltaar van de genoemde kerk te Batenburg. Ook stelden zij de voorwaarde dat voortaan altijd door de decaan en het kapittel van Batenburg jaarlijks ten kathedrale, op het feest van St. Petrus, een betaling moest worden gedaan van 9 goede Rijnse gulden¹⁴ aan de proost van de kerk van St. Victor in Xanten, aartsdiaken van het bisdom Keulen in de kerk van Xanten op grond van aartsdiakonaal recht, voor de beneficiën van de kerk van Batenburg en van andere daarin ingelijfde of wellicht in de toekomst nog in te lijven kerken door wie dan ook gesticht of geschonken of anderszins in haar jurisdictie gekomen¹⁵.

De inkomsten van de kerk van Batenburg.

De beheerder van de inkomsten van de nieuw opgerichte kapittelkerk in Batenburg heeft aangegeven dat in deze kerk vijf kerkelijke beneficiën zijn, met een bepaalde opbrengst uit het vieren van missen en andere godsdienstige activiteiten. De vertegenwoordigers [zijn] de pastoor van genoemde kerk en zijn twee medebegunstigden, namelijk de bedienaar van het altaar van de H. Maria en de bedienaar van het altaar van de H. Maria Magdalena, benevens twee andere begunstigden, te weten de bedienaar van het altaar van St. Catharina en de bedienaar van het altaar van de HH. Georgius en Laurentius.

Aan de pastoor van de parochiekerk en zijn twee medebegunstigden behoren de tienden van Lynen¹⁶, in de volmond *die kaarentiende*¹⁷ genoemd, die jaarlijks naar schatting ongeveer 44 Rijnse gulden waard zijn.

Ook behoren aan deze kerk, de pastoor en zijn medebegunstigden de kleine tienden¹⁸ in Lynen die jaarlijks naar schatting vier Rijnse gulden waard zijn.

Ook behoren aan deze kerk jaarlijks 12 pond van een wettig betaalmiddel in Batenburg, afkomstig uit de belastingopbrengst van de heer van Batenburg in deze parochie die in de volkstaal *des jonckeren thyns* wordt genoemd, elk van welke ponden 10 Vlaamse groten waard is, hetgeen naar schatting samen neerkomt op 5 Rijnse gulden.

Ook bezit deze kerk 4 dagwand¹⁹ akkerland, gelegen op de plek die in de volksmond *Lyenenreweyde* genoemd wordt, die naar schatting jaarlijks twee Rijnse gulden waard zijn.

Ook bezit deze kerk een perceel, gelegen *opte Papenvliet*, inhoudende 16 hont²⁰ akkerland, met een jaarlijkse waarde van ongeveer 2 Rijnse gulden.

Ook ontvangt deze kerk belastingen uit huizen en hofsteden binnen de parochie gelegen, die jaarlijks naar schatting 2 Rijnse gulden waard zijn.

Ook ontvangen de pastoor en zijn medebegunstigden jaarlijks naar schatting uit offers en bij andere gelegenheden van de kerk een waarde van 10 Rijnse gulden.

Ook hebben de drie belanghebbenden, te weten de pastoor en de twee andere tijdelijk aangestelden een eigen huis binnen de stad Batenburg, toereikend voor één priester en voldoende geschikt voor eenieder van hen²¹.

Ook krijgt de kerk van Batenburg jaarlijks 7 mud rogge, een mud geschat op 1 Rijnse gulden, ter waarde dus samen van 7 Rijnse gulden.

Ook bezit deze kerk een perceel, *by den Hooffde* gelegen, dat jaarlijks naar schatting 1½ Rijnse gulden waard is.

Op grond van het bovenstaande hebben de pastoor en zijn twee medebegunstigden uit naam van de kerk, tezamen of gescheiden, jaarlijks de beschikking over een waarde van 75½²² Rijnse gulden aan inkomsten.

De inkomsten van het altaar van de heilige Catharina.

Aan het altaar van de heilige Catharina behoren 10 dagwand akkerland gelegen op de plek die *op den Gorner*²³ genoemd wordt, met een waarde van naar schatting 12 Rijnse gulden.

Hiertoe behoren ook 13 gulden van hertog Reynald als jaarlijkse belasting van 7 dagwand akkerland binnen de parochie van Horssen gelegen, met een jaarlijkse waarde van naar schatting 11 Rijnse gulden.

Hiertoe behoort ook een perceel akkerland met bijbehorend eiland genaamd *Gents boosen weertken*, met een jaarlijkse waarde van naar schatting 2 gulden van Reynald, dat wil zeggen 1½ Rijnse gulden.

Hiertoe behoren ook twee Rijnse gulden, die jaarlijks ontvangen worden van de gemeenschap in *Lynen*.

Hiertoe behoort ook een perceel land op *Lyenenre weyde* zoals boven gelegen, met een waarde van 1½ Rijnse gulden.

Hiertoe behoren ook vier percelen waaruit in totaal jaarlijks 4 mud rogge ontvangen wordt, met een jaarlijkse waarde zoals boven van 6 Rijnse gulden.

Het totaal van de opbrengsten van dit altaar bedraagt 34 Rijnse gulden.

De inkomsten van het altaar van de heiligen Georgius en Laurentius.

Dit altaar bezit 14 dagwand akkerland in de parochie van Appeltern, met een jaarlijkse waarde van 26 Rijnse gulden.

Ook hebben de beide genoemde altaren, te weten dat van Catharina en dat van Georgius & Laurentius ieder een eigen huis en hofstede in de stad Batenburg.

Ook geeft de kapel in Lynen²⁴ jaarlijks naar schatting 8 Rijnse gulden aan inkomsten.

Het totaal bedraagt 34 Rijnse gulden.

De inkomsten van kerk en personaat van Horssen.

Aan de parochie van Horssen en aan zijn tijdelijk bedienaar behoren zowel de grote als de kleine tienden van Horssen, met een jaarlijkse waarde van naar schatting 160 Rijnse gulden.

Daarnaast bezit de kerk van Horssen een vast vicariaat dat naar schatting jaarlijkse een waarde van 75 Rijnse gulden vertegenwoordigt.

Daarnaast brengt het het altaar van de H. Maagd Maria in deze kerk jaarlijks naar schatting 10 Rijnse gulden op.

Van de genoemde 70²⁵ Rijnse gulden worden er 30 betaald aan diegene aan wie de deken en het kapittel de zielzorg voor de parochianen in Horssen hebben toevertrouwd, tezamen met andere inkomsten naargelang zijn kundigheid.

Totaal: na aftrek van de 30 Rijnse gulden resteren 215 gulden.

De inkomsten van kerk en personaat in Maasbommel.

Het personaat en de parochiekerk van St. Lambertus in Maasbommel, op een afstand van een Duitse mijl²⁶ van de stad van Batenburg, is waard in opbrengsten, offers en tienden jaarlijks naar schatting 120 Rijnse gulden.

Totaal generaal van alle voornoemde kerken en beneficiën: 478½ Rijnse gulden

Conclusie

Er mag daarom verwacht worden dat uit het totaalbedrag van alle afzonderlijke inkomsten van de genoemde kerken in Batenburg en Horssen en hun beneficiën, alsmede van de nalatenschappen, bezittingen en goederen die door de genoemde heer Dirk en anderen voor het stichten en begiftigen van een dergelijk kapittel geschonken en toegezegd zijn, aan een ieder, te weten aan de deken naar rato van zijn dekenaat en waardigheid 30 Rijnse gulden en aan de kanunniken naar rato van hun kanunnikschap en prebende jaarlijks 44 Rijnse gulden kunnen worden toebedeeld voor hun levensonderhoud.

De goederen die aan het kapittel zijn geschonken door de edelman Dirk van Bronckhorst, heer van Batenburg.

In het jaar des Heren 1443 op dinsdag op het feest van St. Barbara, heeft de edelman Dirk van Bronckhorst, heer van Batenburg en van Anholt, Gronsfelt en Ringbergh, overgedragen en volledig afstand gedaan aan de deken en aan het kapittel van Batenburg een perceel land genaamd *die Liem mitten werde ende mit hoeren toebehoren, die van altz siin geweest, ende die bouwinghe, die Peeter Vogell in paching hadt*²⁷, ten overstaan van de rechter Florentius van Mekerzen zoon van Gerardus en de assessoren Marcellus Hoenlinck (?) en Jordanus, zoon van Johannes Vossen in overeenstemming met de daarna opgestelde schepenbrieven.

Op dezelfde dag heeft dezelfde heer van Batenburg overgedragen etc. aan de heren deken en kapittel *eenen hoff, gelegen mitter eenre syden beneven den borchgrave ende mitter ander syde beneven erff Henrickx Deckers kynder ende nevens erve Onser liever Vrouwen altaar ende mit beyden eynden schytende op de gemeyn straete*, in overeenstemming met de schepenbrieven die daarna gemaakt zijn.

¹ De oorspronkelijke titel luidt: Extracta et excerpta ex archiepiscopi Coloniensis mandatis et aliis instrumentis foundationem et erectionem collegiate ecclesie de Bathenborch concernentibus. De Latijnse tekst van deze oorkonde is integraal opgenomen in: De verheffing der Kerspelkerk van Batenburg tot eene Kapittelkerk, Dr. J.S. van Veen, in Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis, deel 5 (1908), pag. 305-317. Incorrecties in vertaling en interpretatie van de tekst komen voor rekening van de Janus Kolen.

² Op zondag na Pasen viert de R.K. Kerk jaarlijks het feest van de goddelijke barmhartigheid. Sinds 2000 is deze viering (weer?) ingesteld door paus Johannes Paulus II. Welke datum in de 15 eeuw met dit feest was verbonden is ons niet bekend.

³ Theodoricus of Dirk II van Bronkhorst, heer van Batenburg 1432-1451.

⁴ Theodoricus of Diederik II van Meurs, aartsbisschop van Keulen 1414-1463.

⁵ Collegiale kerk = kapittelkerk.

⁶ Het patronaatsrecht was het recht een voorstel te doen voor de benoeming van een pastoor, ter bekrachtiging door de bisschop. Behalve politieke invloed hield het in dat de rechthebbende de inkomsten van de parochie ontving en de pastoor en de kerk moest onderhouden.

⁷ Beneficie: een als gunst verleend ambt met daaraan verbonden inkomsten en plichten.

⁸ Personaat: De waardigheid of het ambt van een persoon die het beneficie van een pastoraat bezat, dat hij niet zelf behoefde waar te nemen, maar aan een ander kon opdragen.

⁹ Prebende: bron van inkomsten voor een kapittel of een kanunnik.

¹⁰ ecclesia Maria Reissensis

¹¹ Georgius van Cappadocië, (†303 AC), martelaar en heilige, bekend als Sint Joris de drakendoder.

¹² Laurentius van Rome, heilige en martelaar, leefde in 3e eeuw tijdens de christenvervolgingen.

¹³ Persoon in het bezit van het personaat, hier in feite de bezitter van het ambt van pastoor, niet perse degene die het ambt ook daadwerkelijk uitoefent.

¹⁴ De Rijnse gouden gulden werd van de 13de eeuw tot de 16de eeuw geslagen door de keurvorsten van Mainz, Trier, Keulen en de Palts en was lange tijd de standaardmunt in het oosten van ons land.

¹⁵ Zie daarover ook de door van Veen geciteerde tekst uit het "Liber procurationum et petitionum archidiaconi Xantensis" in: De verheffing der Kerspelkerk van Batenburg etc. a.v..

¹⁶ Lynen of Lienden is een buurtschap ten oosten van Batenburg. Getuige de tiendheffing vormde de buurtschap halverwege de 15^e eeuw nog een eigen bestuurlijke eenheid, binnen het geheel van Batenburg.

¹⁷ Wrschl. oorspronkelijk: *Koorentiende* d.w.z. de belasting op graangewassen, ook genoemd de grote tiend.

¹⁸ De kleine of smalle tiend had betrekking op gewassen als peulvruchten, wortelen, knollen, hop en dergelijke.

¹⁹ Een dagwand is de oppervlakte die een boer in een dag met een os kon ploegen, dit is ongeveer 1/3 hectare of 3300 m².

²⁰ Een hont = 1/6 morgen = 0,15 hectare. Een Gelderse morgen is 0,86 ha.

²¹ Niet duidelijk is of ieder zijn eigen huis heeft of dat ze samen een huis delen.

²² De optelling klopt niet; moet zijn 77½, wrschl. een verschrijving.

²³ De hoek bouwland tussen de huidige Molendijk en Gordenaars.

²⁴ De buurtschap Lienden had dus een eigen kapel, met eigen inkomsten. Omdat deze inkomsten hier worden gesommeerd met de inkomsten van het altaar van de HH. Georgius en Laurentius werd de kapel mogelijk bediend door de bedienaar van dit altaar in de Batenburgse kerk. Aan wie de kapel was toegewijd wordt hier niet vermeld en is niet bekend. Tot de ruilverkaveling in de zestiger jaren van de 20^e eeuw was er in het huidige Lienden nog een Kapelstraat en droeg een boerderij de naam Kapelhoeve (nu Liendensestraat 7) .

²⁵ Dit moet zijn de eerder genoemde 75 gulden, wrschl. een verschrijving.

²⁶ Een Duitse mijl mat 7,407 kilometer. Deze afstand tussen Batenburg en Maasbommel klopt alleen bij benadering als in de zomer 2x de rivier kon worden overgestoken. Dit vanwege de grillige loop van de Maas.

²⁷ De uiterwaard de Lijmen, grenzend aan de Ringdijk. Deze overdracht aan het kapittel verklaart mogelijk waarom deze hoek van Batenburg al eeuwenlang op kaarten als Het Klooster wordt aangeduid.